

Ceza kavramı ve cezanın amacı

Özet

Bu araştırmanın amacı toplumun hukuk düzenini ve adaleti koruyan cezanın nereden geldiği, amaçları ve günümüzde cezanın hangi koşullarda verilmeli olduğunu incelemek ve modern çağda cezanın hukuk düzenini korumadaki mutlaqliyini dikkate almaktır. Mektelede, 2000 tarihli Azerbaycan Cumhuriyeti Ceza Kanunu ve 2005 tarihli ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanunundaki ceza teorilerinin tanımına genel bakış sunacak ve ceza teorilerinin ceza hukukuna nasıl yansıdığını incelenecektir.

Abstract

The aim of this research is to examine where the punishment that protects the legal order and justice of the society comes from, its goals and the conditions under which punishment should be given today, and to consider the absoluteness of punishment in protecting the legal order in the modern age. In the article, it will provide an overview of the definition of penal theories in the Penal Code of the Republic of Azerbaijan dated 2000 and the Turkish Penal Code No. 5237 of 2005 and will examine how the penal theories are reflected in the criminal law.

Anahtar kelimeler: cezanın amacı, hukuk düzeninin sağlanması, adaleti koruma

I. Giriş

Ceza, toplumda insanları hukuk kurallarına aykırı fiiller töretmelerini karşılayan kamu tarafından uygulanan mecburiyyet tedbiridir. Toplumda kurallar formalalaşdığı ilkel çağlardan cezalandırma tedbirleri mövcud olmuştur. İlkel dönemlerde ceza “göze-göz (lex talionis)” prensipi ile verilmiştir. Her toplumda her dönemde adalet anlamı bulunmuştur ve adalet anlamının özünde onu koruma amacı düşünülmüştür. Adaletin ve hukuk düzeninin korunması, örf ve adetlere, daha sonralar hukuk kurallarına aykırı davrananları cezalandırma amacı zamanla ceza hukuk dalının formalalaşmasına ve gelişimine sebep olmuştur. En ilkel hukuk kurallarında ceza veya ceza yaptırımı ile ilgili kanunlar olduğu söylenebilir. Hukukun normlarda mövcudluğu, yani pozitif hukuk özü cezalandırmanı belirletmiştir. Ceza, suç teşkil eden filleri kusurlu bir iradeyle işleyenler hakkında devlet eliyle uygulanan ve onları bazı yoksunluklara tabi kılan, sosyalleştirme amacına yönelik olan ıstırap verici, korkutucu ve caydırıcı bir yaptırım türüdür. Ülkelerin ceza kanunlarında cezanın kaçınılmazlığı tanımlanarak, kanunsuz suç ve ceza olmadığı kimi cezasız da hukuk düzenini sağlamak olmadığı etkisinden ceza yaptırımı

hukukun en mühüm ve aynı zamandı son ulaşım tedbiri olarak devletin görevi olarak uygulanır. Azerbaycan Cumhuriyeti 2001-ci il tarihli Suç Kanunu ve 2005 tarihli ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanunlarında cezanın kanunilik, kıyas, kusur ilkelerine ve cezanın amaçları ile ilgili ceza ve suç teorilerinde uygulanan temel prensiplere dayanan normların belirlendiğini ceza kanunları yürürlükdedir.

II. Cezanın anlayışı ve tarihi

Ceza bir yaptırım türü olarak işlenmiş suç karşılığında suçluya mahrumiyetler yardım ve yarık tarafından uygulanan hukuki önlemdir. Ceza uygulanırken cezanın suçun maddi ve menevi miktarı ile uykun bulunması, insan temel hak ve özgürlüklerinin, humanizm ilkelerinin nezere alınması gerekir. Suç ve ceza yalnız kanunda gösterildikde mövcuddur. Örf ve adet kurallarına, dini kurallara aykırı davranış toplumda hoşlanmaya bilir, lakin kanunda gösterilmeyen heç bir emele göre ceza uygulanmaması ceza hukukunun temel ilkesidir. Hukuk toplumda bireylerin şexsiyyet kimi mövcudluğunu, hak ve özgürlüklerini, yaşamlarını qoruma altına alan, devletin öz funksiyonlarını yerine yetirmesinin kurallarını belirtliyen, toplumun gelişimi ile devlet tarafından pozitifleşmiş kurallar toplusudur. Toplumun hukuk düzenini ve edaleti qorumaqla hukukun özünün mövcudluğunu temin eden vasite cezadır. Ceza hukukun özünün varlığıdır. Ceza hukuk düzeninin korunmasının vasitesi ve amacı olduğundan bu konuda eski zamanların filozofları, hukuçuları, aynı zamanda modern teorilerde bir çok fikirler ireli sürülmüş, Avrupa insan hakları evrensel beldirgesinde ve sözleşmesinde cezalandırmanın temel ilkeleri belirtilenmiştir.

Suc toplumun mövcud olduğu ilkel dönemlerden var olmuş, insanların onunla mübarize aparma biçimleri evrimleşmiştir. Cezalandırma bir sucun kurbanın failden intikam alması ile başlandı. Tarihin ilkel dönemlerinde cezalar genellikle bir suçun kurbanı tarafından intikam veya geri ödeme olarak kabul edilirdi. Eski çağlarda insanlar bir suç işlenmesinin bireylere, topluma ve aynı zamanda Tanrıya qarşı sayqıszlıq olduğunu düşünürdü. Toplumdaki ilişkilerin tam olarak hukuk kuralları ile tanzimlenmediyi çoğu zamanlarda cezalandırmanın aynı zamanada Tanrı tarafından krallara verilmiş bir görev olduğu kabul ediliyordu. Babil kralı Hammurapinin verdiği kanunlar toplusu tarihte ilk ceza kanunu olduğu düşünüle biler. Hammurapi kanunları suçlunun yaşına, sosyal sınıfına ve cinsiyetine göre belirli cezalar içeriyordu. Çoğu zamanlarda cezalar çok şiddetli verilirdi, suçla

eyleşmirdi. Antik dövrdə cəzalandırma kurallarında humanizm ilkelerine, insan hak və özgürlüklərinə yer verilmirdi. Ünlü filosof Michel Montaigne "kaç mahkumiyət gördüm suçların kendisindən daha suçlu" söylemişdir. Antik filozoflar Aristoteles və Platon da cezanın zorunlu olduğunu, cezanın bireyleri suç işleməkdən caydırdığını və adaletin korunmasının yasal dayanağı olduğunu savunmuşlar. Suçla eyleşmeyen ceza uygulanması və ya suç olmayan fiile göre cəzalandırma özü de bir suç yaradır. Suç işlənməsindən mağrurun qisas alması ilə başlayan cəzalandırma olğunlaşaraq sonradan devlet görevlilərinin yetkisi və devletin hukuk düzenini və adaleti koruma amacı olaraq zorunlu kurallar olaraq kullanılan hale gəlmişdi. Devletlərin formalaşdığı ilkel çağlarda ceza yərqısı toplumda hakimiyət qüvvətinə sahib olan fironlar, krallar, qəbile başkənləri tərəfindən yerinə yetirilirdi və bu zamanlar cezanın verilməsi İlahi edaletin korunması, hakın Tanrıdan verilməsi kimi düşünülürdü. Zaman sürecində devletlə gelişim keçdikcə cəzalandırma devletin yərqı funksiyonunu heyata keçirən mahkəmələ tərəfindən devlet mecburiyyət tədbiri olaraq və belli kurallar dahilində verilməyə başladı. Toplumda ədalət anlayışı hər zaman mevcud olmuşdur və ədaləti koruma amacı insanları ilgiləndirmişdir. Hukuk insan toplumunda doğəl olaraq gelişdiyi üçün ceza yərqısı da toplumun gelişimi ilə gelişmiş çağımızda devletlə tərəfindən kanunun kurallarında belirlənən formalarda mahkəmələ tərəfindən rəsmi və hukuk kurallarına biçimli verilmiş hökümlərlə tətbiq edilir. Ceza təyin edilməsi devlet tərəfindən belirlənən mecburiyyət tədbiridir və təyin olunan cezanın infazı devlet adından zorunlu olaraq icra edilir.

III. Cəzanın amacı:

Kişilər suç işlədikdə devlet hukuk düzenini koruma, muğdara deymiş zərərin devlet tərəfindən kompensasiya etmək və toplumu suç işlətməkdən caydırma amacı ilə ceza uyğulayır. Cəzanın baş vermiş suçun zərərnlərinin bedelinin ödənilməsi və gələcəkdə suç işlənməsini önənməsi düzenində spəsifik amaçları vardır. 5237 sayılı Türk Ceza Kanun`nun 1-ci fıkrasında, toplum barışını korumək və suç işlənməsini önəlmək Ceza kanunun amaçları sırasında göstərilmişdir. Sosial ədaləti və hukuk düzenini koruma, mahkumun islah olunması, fail tərəfindən və toplumda digər kişilər tərəfindən yeni suçların işlənməsini kərsisinin alınması cəzanın amacıdır. Ceza hukuki mecburiyyət tədbiri olaraq pozulmuş ədalətin bərpasına yönəlmiş hukuki tədbirdir. "Nədən cəzalandırıyoruz" sadəcə ceza hukukunun değıl, fəlsəfe, sosyoloji gibi birçok bilim alanının cəvabını aradığı bir soru olmuştur. Ceza bilim alanında ceza teorilərini mutlaq (ədələtçi) və

nisbi (faydaçı) teorilər kapsamında iki qisimə ayırırlar.

Mutlak ceza teorilərə göre ceza kafəret və ədaləti koruma amacı ilə verilir. Suçlu kanuna və toplumda mövcud olan hukuk düzeninə aykırı davrandığı və kişilərə zərər verdiyi üçün cəzalanmalıdır. Cəzadan əmək bəklənilməz, cezanın özü bir əmacdır. Mutlak teorilərə göre cezanın verilməsi suçlu tərəfindən yapılmış kötülüğün bedelinin ödənilməsidir. Hegele göre suçun işlənməsi hukukun inkarı olup, hukukun da bu inkarı inkar etməsi gərəklidir. Ceza verilməsi pozulmuş ədalətin bərpasıdır. Ədələtçi teorilərdə cezanın verilməsində fayda gözənilməz, ceza bir kəfəret və hukuk düzenini ayakta səkəlmək üçün verilir. Cəzadan həbdərədedici və caydırıcılıq gözənilməz, ceza pozulmuş hukuk düzenində ədaləti bərpə etmə və muğdara yetirilmiş zərərin kapsamında suçlunun ödəməli olduğu bedelidir. Hukuk dəgerinə aykırı fiil tədədiləbsə hukuk düzenini sağləməq amacı ilə ceza verilməlidir, cezanın sonrakı nəticələri göz önünə alınmadan baş vermiş suç üçün ceza verilməsi mutlaqdır. Hukuki dəger ihlal edilərsə digər hukuk dallarının yetersiz kaldığı durumlarda son tədbir olaraq ceza yəptirımına baş vurulur. Bu husus ceza hukukunun "en son araç oluşu" (ultima ratio) şəklində ifadə edilir. Ceza verilməsi pozulmuş hukuk düzeninin, ədalətin mutlaq bərpası, toplumda barışın sağlənməsinin mütəleq yönüdür.

Nisbi teorilərə göre isə ceza işlənmış suca göre verilməklə aynı zamanda gələcəkdə suç işlənməsini koruma amacı ilə verilir və cezanın amacı suçu önəlməkdir. Önəlmə özəl və genel önəlmə qisminə ayırırlar: Cəzanın suçlunu gələcəkdə yeni suç tədətməkdən yayındırma amacı özəl önəlmə (hüsusi pərvənsiya), toplumdakı digər kişilərin suç işlənməsini önəlmə amacı isə genel önəlmə (genel pərvənsiya) düşünülür. Bu teorilərə göre cezanın kanunda var olması toplumda bir həbdərədedici funksiya taşıyaraq, insanlar üzərində psixoloji zərləmə etkisi taşıyır və insanları suç işləməkdən caydırır. Caydırma etkisinin etkin olması için cezanın ağır olması gərəklir. Cəzanın genel önəlmə amacına göre suçların mutlaq və ədaləti aydınlatıb feilin somut miqtarına biçimli etkin cəzanın verilməsi toplumun hukuk düzenini sağləyəcəkdir. Özəl önəlmə görüşü suç işləyən işlədiği suçtan dolayı pişmanlık duymasının sağlənıp, islah edilərkə topluma yənidən kazandırılmasında gөрmektədir. Bir yandan cezanın infaz sürecində, toplum təhləkədən korunmuş oləcəkkən; infaz sonrasında isə, islah edilərkə yənidən sosyalleştirilmiş kişinin təkrar suç işlənməsini önünə geçilmiş oləcəkdir.

Mutlak və nisbi teorilərin sintezi şəklində ortaya çıkan uzlaşdırıcı teorilər cəzanın amacını daha kapsamlı tanımlamışdır. Uzlaşdırıcı terilərə göre ceza hem keçmişə hem gələcəyə yönəlmiş olmalı, suçlunu

cezalandırmakla edaleti korumalı, hukuki barışı ve mahkumun islah olunmasını tamin etmelidir. Ceza suçlunun kötü emelinin bedeli olaraq eylemlerinin bedelinin ödenmesini ve sağlıklı bir şekilde topluma geri dönməsini sağlar. Ceza kanununda cezanın belirtilməsi toplumda bireyleri suç işləməkdən caydırmaqla hemde suç işləniyorsa ceza yaptırımını ile hukuk düzeni sağlanır, suçlunun ve digər insanların yeni suçlar töretməməsi devletlər tərəfindən önənməş oluyor. Ceza hem baş vermiş suça görə yaptırım olaraq edaleti berpa edir, hemde gelecekte suç işlənmələrini önleyir, bireyleri suç işləməkdən caydırır. Ceza işlənməş bir suç için ve bundan dolayı başqa bir suç işlənməməsi üçün uyğulanır.

Azərbaycan Ceza kanununda cezanın genel ve özel önleme teorilərini uzlaşdırən düzenləmələri içerməktedir. Kanunun 41. Maddesinin 2.fikrasında belirtildiği üzere, ceza, sosyal adaleti sağlamaq, mahkumun islah olunmasını ve hem hükümlülər hem de başkaları tərəfindən yeni suçlar işlənməsini önlemek amacıyla uyğulanır.

IV. Cezanın uyğulanmasında insan hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması

Ceza hukuku yaptırımları kişi hak ve özgürlüklerine daha etkili nedenle təsir göstərməktedir. Ceza hukuku yaptırımlara digər hukuk dallarının yetersiz kaldığı "en son araç oluşu" (ultima ratio) olarak baş vurulur ve ceza yaptırımını ile kişiler hürriyetləri yönünden yoksunluklara uğranırlar. Ceza yaptırımları digər hukuk dalları tədbirlerinden daha ağır etkili mahkumiyetlərə sepep oluyor. Bu mahrumiyetlerden dolayı ceza yaptırımları yetkili tərəfindən kendi başına verile bilmez. Ceza yaptırımını bellli biçimlerde, kanunlarda gösterilen hedlerde ve nitelikde yalnız mahkemeler tərəfindən veriliyor. Ceza hukuku uyğulanmasında kişi hak ve hürriyetlərini güvence altına alan temel ilkelere uyğun yaptırım keçerlidir. Ceza hukukunun temel ilkesi suç ve cezanın kanunda belirtilməsi ilkesidir. Bu temel ilke, 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 2. maddesinin 1. fıkrasında yer almaktadır: "Kanunun açıkça suç saymadığı bir fiil için kimseye ceza verilemez ve güvenlik tədbiri uyğulanamaz." Kanunilik ilkesi Azərbaycan Ceza Kanunu'nun 5.maddesinin 1.fikrasında, fiilin (eylem veya ihmali) suç sayılması ve bu fiil için cezai nitelikteki ceza ve digər tədbirler yalnızca bu Kanunla belirləndiyi tanımlanmıştır. Suç belirtilən fiilin kanunda belirsiz ifadelerle gösterilməməsi de gereklidir. Kanunilik ilkesinin gerektirdiği bir başqa şart da, aleyhe olan kanunun geçmişe yürüyemeyeceğidir. Fiil işləndiyi zamanda kanunun suç saymadığı fiilin sonradan fiilin suç olaraq düşünlünməsinə görə kimseye ceza verilemez. Kanunda gösterilen fiiler belirli gösterilmeli ve ceza hukukunda

kiyasa yol verilemez. Suçla yanaşı cezanın da şartları ve miktarı belirli ve açık gösterilmelidir. Suç ve cezada kanunilik, kiyas yasağı, belirlilik, suçda ve cezada kusur ilkelerine tamin etmeden ceza yaptırımını kabul edilemez ve ceza yaptırımından hukuk düzenini sağlamaqda netice elde edilemez.

Sonuç

Ceza toplumun hukuk düzenini koruyan, bireyler arası ilişkileri hukuki düzende sağlayan hukukun mövcutluğunu tamin eden devlet tərəfindən uyğulanən zorlayıcı bir önlemdir. Ceza devletin yarıqlama politikasının başlıca ünsürüdür. Ceza yaptırımını devletin hukuk münasibetlerinde verdiği son karardır. Başqa bir kararla hukuk düzenini, pozulmuş adaleti tamin etmək mümkün değilse ceza ile pozulmuş hukuk düzeninin berpası təzmin ediliyor. Ceza hukukunun temel ilkelerinde belirtilən koşullarda ve yalnız kanuni sınırlarda uyğulana biliyor. Ceza etkisi olmadan toplumda insanların hukuk kurallarına aykırı davranmayacaklarını tamin eden başqa hukuki tədbirler varsa da, ceza en etkili hukuk yaptırım ölçümü olarak kalmaktadır. Toplumun varoluşu boyunca insanlar çeşitli suçlar işləmişlerdir. Her dönemin sosyal-ekonomik gelişimi nedeniyle çok sayıda suç meydana geldiği için toplumun cezasız kalması durumunda insanların suç işləmeyi bırakacağı fikri akılcı ve mantıklı görünmemektedir.

Kaynaklar:

- 1) 2000-ci il tarixli Azərbaycan Cumhuriyyəti Ceza Kanunu
- 2) 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu
- 3) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
- 4) Prof.Dr.Adnan Gürüz, Hukuk başlanğıcı, Ankara 2019, 19-cu basğı
- 5) Prof.Dr.Mahmut Koca, Prof.Dr.İlhan Üzülməz Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, 2015, 8-ci basğı
- 6) F.Y.Səməndərov, Cinayət Hüququ, ümumi hissə dərslük, Bakı 2009
- 7) İsfəndiyar Ağayev, Azərbaycan Respublikası Cinayət Hüququ Ümumi və xüsusi hissələr, Bakı 2010
- 8) "Crimes and punishments" Beccaria, James Anson Ferrer, London 1880
- 9) Prof.Dr.Adem Sözüer, Ceza Hukuku Genel Hükümler (2012)
- 10) Prof.Dr.Nur Gentel, Cezanın amacı ve belirtilməsi (2003)
- 11) Melike Belkis Aydın Kant ve Hegelin felsefesinde cezanın amacı, İnönü Universiteti, Hukuk fakültəsi dərğisi, 2020

**Mətanət Səmədli,
Sənədlərlə və müraciətlərlə işin
təşkili idarəsinin prokuroru,
I dərəcəli hüquqşünas**